

۱۷ نقد
در نثر از وی

زندگی، نقد، تحلیل و گزیده اشعار فروغ فرخزاد

پرواز را به خاطر بسپار

به اهتمام
فریبا یوسفی

سرشناسه	: یوسفی ممقانی، فریبا
عنوان و نام پدیدآور	: پرواز را به خاطر بسپار: نقد و تحلیل و گزیده اشعار فروغ فرخزاد / به اهتمام فریبا یوسفی.
مشخصات نشر	: تهران: سخن، ۱۳۹۴.
مشخصات ظاهری	: ۶۳۲ ص.
شابک	: 978 - 964 - 372 - 445 - 0
وضعیت فهرست نویسی	: فیبا.
موضوع	: فرخزاد، فروغ، ۱۳۱۳ - ۱۳۴۵ -- نقد و تفسیر.
موضوع	: شعر فارسی -- قرن ۱۴ -- تاریخ و نقد.
رده بندی کنگره	: ۱۳۸۸ پ ۹۴/ی ۱۶۴ PIR
رده بندی دیویی	: ۸۶۱ / ۶۲
شماره کتابشناسی ملی	: ۱۹۳۶۳۵۰

در ترازوی نقد

۱۷

پرواز را به خاطر بسپار

نقد و تحلیل و گزیده اشعار

فروغ فرخزاد

به اهتمام

فریبا یوسفی ممقانی

انتشارات سخن

انتشارات سخن
خیابان انقلاب، خیابان دانشگاه
خیابان وحید نظری شماره ۴۸
فکس ۶۶۴۶۳۸۷۵
www.sokhanpub.com
Email: info@sokhanpub.com

♦
در ترازوی نقد

۱۷

پرواز را به خاطر بسیار
نقد و تحلیل و گزیده اشعار
به اهتمام: فریبا یوسفی ممقانی
طرح روی جلد: مهنوش مشیری
حروفچینی و صفحه‌آرایی: گنجینه
لینوگرافی: کوثر
چاپ: دایره سفید
چاپ اول: ۱۳۹۴
تیراژ: ۱۱۰۰ نسخه
همه حقوق محفوظ است.

شابک ۰-۴۴۵-۳۷۲-۹۶۴-۹۷۸

♦
تلفن تماس برای تحویل کتاب در منزل و محل کار:

۶۶۹۵۳۸۰۴-۶۶۹۵۳۸۰۵

یادداشت ناشر

می‌گویند یکی از علل آشفتگی قلمرو شعر ایران در سال‌های اخیر افزونی نقدهای شخصی و روزنامه‌گی است که نویسندگان آن نقدها با عبارت‌پردازی‌های انشاگونه و مبهم، صفحات بسیاری از کتاب‌ها و مجلات و روزنامه‌ها را پُر می‌کنند و ساعت‌ها وقت خوانندگان را به‌هدر می‌دهند و هياهو بسیار بر سر هیچ به‌وجود می‌آورند. این نقدهای شخصی و غالباً دوستانه، کوچک‌ترین نقشی در ارزشیابی شعر معاصر نداشته است؛ خوشبینانه‌ترین داوری در حق آن‌ها این است که حاصل اندیشه یک تن است و بازنویسی بخشی از شعرهای آن شاعر به‌نثری پراز درازگویی‌ها.

مجموعه کتاب‌های «در ترازوی نقد» تمهیدی است برای گریز از محیط گسترده و بی‌ژرفای آن‌گونه نقدها و کوششی برای تدوین یک رشته کتاب در حوزه نقد شعر معاصر که حاصل اندیشه جمع و گروه‌نخبگان این فن باشد؛ فضایی که در آن امکان خطا کمتر باشد و هر کتاب حاصل تأملات جمعی از منتقدان با دیدگاه‌های متفاوت و چشم‌اندازهای گوناگون.

فهرست مطالب

یادداشت ناشر	۵
پیشگفتار	۱۳
سالشمار	۱۹
۱. چند نامه و گفتگو	۲۷
از میان نامه‌های فروغ	۲۹
نامه‌ای برای یکی از مجلات	۳۵
نامه فروغ به برادرش فریدون	۳۹
نامه فروغ به احمد رضا احمدی	۴۲
نامه فروغ به پدرش	۴۵
در شعر و شاعری	۵۲
گفتگوی ایرج گرگین با فروغ	۶۶
گفتگوی محمد تقی صالح پور با فروغ	۷۴
گفتگوی حسن هنرمندی با فروغ	۷۸
گفتگوی م. آزاد با فروغ	۸۴
گفتگوی سیروس طاهباز و غلامحسین ساعدی با فروغ	۱۰۳
گفتگو با فروغ	۱۲۷

گفتگو با فروغ ۱۲۸

گفتگوی «برتولوچی» با فروغ ۱۳۳

۲. بررسی‌ها ۱۳۷

وصف‌های فروغ (دکتر محمدرضا شفیعی کدکنی) ۱۳۹

فاتح شعر امروز (مهدی اخوان ثالث) ۱۵۳

دربارهٔ فروغ فرخزاد (مهدی اخوان ثالث) ۱۵۴

دریغ و درد (مهدی اخوان ثالث) ۱۵۶

شاعره‌ای جستجوگر (احمد شاملو) ۱۶۲

شعر فروغ معیار جداگانه‌ای می‌طلبد (احمد شاملو) ۱۶۶

تبلور جان شعر (احمد شاملو) ۱۶۸

شاعری در یک مقیاس جهانی (احمد شاملو) ۱۷۵

هیاهوی نخستین شعر (فریدون مشیری) ۱۷۶

صدای بالِ برفیِ فرشتگان (دکتر غلامحسین یوسفی) ۱۸۷

وزن شعر فروغ همان ریتم نثر گلستان است (سیمین بهبهانی) ... ۲۰۷

فروغ و زبان زنانه (نادر نادرپور) ۲۱۵

فروغ در زیر نورافکن (نادر نادرپور) ۲۱۷

آشنایی با فروغ (نادر نادرپور) ۲۲۵

شعر فروغ (منوچهر آتشی) ۲۴۳

تحولات فکری فروغ فرخزاد (م. آزاد) ۲۵۵

شاعری عاطفی (دکتر سیروس شمیسا) ۲۶۲

اگر به خانهٔ من آمدی (دکتر مهدی فیروزیان) ۲۶۹

فروغی تازه در شعر فرخزاد (فرج سرکوهی) ۲۹۲

۳۰۴.....	فروغ فرخزاد و نقد مدرنیسم (دکتر محمدرضا ترکی)
۳۰۹.....	در پناه پنجره (آذر نفیسی)
۳۲۲.....	مسأله فروغ بحران گریز از اسارت بود (دکتر محسن هشترودی)
۳۲۶.....	نهایت تمامی نیروها پیوستن است، پیوستن (محمد مختاری)
۳۴۳.....	جستار در شعر فرخزاد و تنهایی او (م. آزاد)
۳۶۸.....	شرم‌آشنایی و بی‌گناهی در شعر فروغ فرخزاد (حورا یاورى)
۳۹۶.....	صدای خواهش شفاف آب به جاری شدن (مهری بهفر)

۴۱۳.....	۳. سروده‌هایی در ستایش و سوگ فروغ
۴۱۵.....	دوست (سهراب سپهری)
۴۱۸.....	شینم و آه... (سیاوش کسرایی)
۴۲۱.....	مرثیه (احمد شاملو)
۴۲۴.....	و گیسوان تو ناگاه بر تمامی ویرانه‌های باد نشست (م. آزاد)
۴۲۵.....	دل‌بسته خورشید (م. آزاد)
۴۲۷.....	دریغ و درد (مهدی اخوان ثالث)
۴۳۰.....	از تربت فروغ (دکتر اسماعیل خویی)
۴۳۲.....	دو رباعی برای فروغ (دکتر مهدی فیروزیان)

۴۳۳.....	۴. گزیده اشعار فروغ
۴۳۵.....	پائیز
۴۳۷.....	وداع
۴۳۹.....	افسانه تلخ
۴۴۲.....	دیو شب

۴۴۵		اندوه پرست
۴۴۷		قربانی
۴۴۹		قصه‌ای در شب
۴۵۲		دیوار
۴۵۵		ظلمت
۴۵۷		بعدها
۴۶۰		زندگی
۴۶۳		آن روزها
۴۶۸		آفتاب می‌شود
۴۷۱		روی خاک
۴۷۴		مرداب
۴۷۸		هدیه
۴۷۹		جمعه
۴۸۱		در خیابان‌های سرد شب
۴۸۴		تولدی دیگر
۴۸۸		پرنده مردنی‌ست
۴۸۹		غزل
۴۹۱		باد ما را خواهد برد
۴۹۳		وصل
۴۹۶		عاشقانه
۵۰۱		پرسش
۵۰۲		پرنده فقط یک پرنده بود
۵۰۳		به آفتاب سلامی دوباره خواهم داد

فهرست ۱۱

- وهم سبز..... ۵۰۵
- عروسک کوکی..... ۵۰۹
- فتح باغ..... ۵۱۲
- پنجره..... ۵۱۶
- دلم برای باغچه می سوزد..... ۵۲۰
- کسی که مثل هیچ کس نیست..... ۵۲۶
- تنها صداست که می ماند..... ۵۳۱
۵. کتاب شناسی (دکتر مهدی فیروزیان)..... ۵۳۷
۶. نمایه..... ۶۰۳
۷. فروغ به روایت عکس..... ۶۱۱

پیشگفتار

در ارج و اهمیت فروغ فرخزاد همین بس که از پایان زندگی او، چهل و شش سال (چهارده سال بیش از شمار سال‌های عمر کو تاهش) گذشته و او هنوز بلندآوازه‌ترین بانوی شاعر این سرزمین و یکی از مشهورترین شاعران معاصر ایران در جهان است.

شگفت‌ترین نکته دربارهٔ فروغ از دید من، استقلال فکری و ادبی و هنری اوست که وی را صاحب نگاهی تازه و سبکی متفاوت، و شاعر مدرن روزگار خود کرده است. در جامعه‌ای با پیشینهٔ دست‌کم هزار سال سرکوب احساسات زنانه یا نادیده گرفته شدن زن، در جامعه‌ای که زن همیشه در آن موجودی طفیلی یا در بهترین شرایط پیرو به شمار می‌رفته، ظهور زنی چون فروغ که در چند بعد پیشرو و نوآور بود، عجیب به نظر می‌رسد. انسان محصول محیط است و بی‌شک فروغ نیز از محیط خود اثرها پذیرفته؛ چه در دورهٔ خامی و ناپختگی که به تقلید از حمیدی شیرازی و توللی و مشیری چهارپاره‌های رمانتیک می‌سرود و چه در آغاز دورهٔ تحول که به پیروی از نیما، قالب آزاد را برگزید. اما نبوغ و

درک صحیح این زن از مقتضیات زمانه و دنیای نو که به نقدهای وی درباره شعر کهن و شاعران قدیم و حتی جدید (مانند شاملو یا نادرپور) منجر می‌شد (هرچند این نقدها با زبانی نه‌چندان علمی بیان می‌شدند) زمینه‌ساز دگرگونی شگرفی در ذهن و زبان او شد. او از تولدی دیگر (با وجود بارقه‌هایی از نگاه و فکر متفاوت که پیش از آن نیز گاه در شعر او دیده می‌شد) به وضوح راه خود را از هر شاعر دیگر سبک آزاد جدا ساخت. مضامین شعر او بیشتر درباره مفاهیم تنهایی، اندوه و حسرت روزگار گذشته است که در بسیاری موارد رنگی از انتقاد اجتماعی و اعتراض و نقد مناسبات جاری جامعه مدرن (یا رو به گذار از سنت به مدرنیته) را نیز به همراه دارد؛ اما در همه این موارد، نگاه و بیان خاص فروغ است که شعرهای وی را از شعرهای دیگری که با چنان مضامینی سروده شده‌اند متمایز می‌سازد.

اتفاقات زندگی فروغ مانند پرورش یافتن در خانواده‌ای با تربیت خشک و خشن نظامی، ازدواج زودهنگام و شکست در زندگی زناشویی، دوری از فرزند، آشنایی با ابراهیم گلستان و ... همچنین دستاورد تلاش‌های او در زمینه‌هایی گوناگون: آشنایی کامل با زبان انگلیسی و شناخت نسبی از زبان‌های ایتالیایی، آلمانی، فرانسوی، جدیت در مطالعه دیوان سعدی و حافظ و حفظ بسیاری از سروده‌های ایشان، سفر به اروپا و تجربه آموزش و کار در زمینه کارگردانی و بازیگری، همه در تکوین شخصیت هنری فروغ نقش قابل ملاحظه‌ای داشته‌اند اما در حقیقت درخشش خیره‌کننده فروغ در ادبیات معاصر را باید زاده نبوغ ذاتی او دانست.

در فرهنگی که سیطرهٔ دو مفهوم سنت و تقلید حتی از شاعران مرد آن جرأت و جسارت شنا بر خلاف جریان آب را گرفته بود، حرکت متهوّرانه، انحراف از هنجار و یگانه‌سازی زنی جوان نکته‌ای قابل تأمل و درخور بحث و بررسی ریشه‌ای است. من قصد پرداختن به چنین بحثی را — که مجال و مقالی دیگر می‌طلبد — ندارم، به همین خاطر تنها متذکر این تفاوت می‌شوم و بار دیگر توجه دوستداران فروغ را به این نکته جلب می‌کنم که شعر فروغ در دورهٔ پختگی، شبیه شعر هیچ‌کس نیست و این دستاورد بزرگی برای او به‌شمار می‌رود. در این دوره او ظاهراً در قالب ابداعی نیما شعر می‌سراید اما حتی در این قالب نیز ویژگی‌های سبکی خود را چنان وارد می‌کند که نمونهٔ آن را در شعر دیگر شاعران این دوره، مانند شاملو (در شعرهای نیمایی) و اخوان (که سخت شیفته و پیرو نیما و خود از نظریه پردازان عروض نیمایی است) و سپهری، نمی‌توان دید. برخورد او با وزن در شعر نیمایی، برخوردی کاملاً متفاوت است. آنچه عروض دانان (که فروغ در سلک آنان نمی‌گنجید) لغزشهای عروضی می‌خوانند در شعر فروغ تا حدی حاصل انحرافی آگاهانه از هنجارهای کهنهٔ سنتی است که از قضا به گواهی استقبالی که از شعر او شده، برای مخاطبان شعر معاصر، پذیرفتنی و حتی گاه جذاب بوده است. او خطر کرد و از دست بردن در قوانین سنتی و آزادانه تر نگرستن به فنون شعر و کالبدهای پولادین آن نهراسید.

گذشته از عروض، زبان، نحو و ساختار جملات فروغ بیش از هر شاعر دیگر نیمایی هم‌روزگار او، امروزی و نزدیک به آهنگ نثر و گفتار است. نیما با وجود اینکه همواره چنین هدفی را برای خود برمی‌شمرد و

نزدیک شدن شعر به آهنگ طبیعی زبان را خواستار بود، به علت لغزش‌ها و ناهمواری‌های زبانی شعرش که ناشی از ضعف دانش ادبی و دستوری و بی‌بهرگی او از فصاحت بود، در عمل نتوانست به محدوده زبان هموار و معاصر فارسی وارد شود. ذوق شاملو هم، با سابقه اندکی مطالعه در متون کهن مانند تاریخ بیهقی، او را به سوی زبانی نه‌چندان ساده و امروزی رهنمون شد. اخوان نیز که از ادیب‌ترین شاعران نوپرداز آن روزگار به‌شمار است، در عین حفظ برخی ویژگی‌های زبان معاصر، در اصل زبان شعر خراسانی را برای سخنان خود برگزید. از این دید تنها سهراب را با فروغ می‌توان مقایسه کرد که در این میان نیز اوست که تحت تأثیر فروغ بوده است (و نه بالعکس).

شعر فروغ از چند بعد دارای بکری و تازگی است؛ بسیاری از تجربیات او در زمینه بهره‌گیری از موسیقی شعر، دانش معانی و بیان، تصویرها و ساختار شعر و نحوه بیان واقعاً اولین نمونه‌های موجود در زبان فارسی هستند. او حتی آن‌گاه که به سراغ قالب‌های کهن مانند مثنوی و غزل رفته نیز کارهایی یکسره متفاوت از دیگران انجام داده تا آنجا که تنها غزل آمده در مجموعه اشعار او را نخستین غزل نو در کارنامه غزلسرای شاعران معاصر می‌توان دانست.

در تناسب با شهرت و محبوبیت فروغ، بیشترین حجم تحقیقات و نوشته‌ها درباره شاعران زن معاصر نیز راجع به شعر او بوده است و البته پس از بررسی حجم قابل ملاحظه‌ای از این نقدها می‌توانم بگویم که بسیاری از آن‌ها، دربردارنده سخنانی از سر احساس و توصیفاتی غیرعلمی هستند. در این کتاب، گزیده‌ای از بهترین نقدها و سخنان

درباره شعر و زندگی فروغ گردآوری شده تا دوستدارانی که جویای شناخت درست و دقیق او هستند، بتوانند با صرف کمترین وقت و خواندن یک کتاب، کمابیش به هدف خود دست یابند. همچنین برگزیده شعرهای فروغ به انتخاب نگارنده ضمیمه نقدها شده است.

در پایان از دوست عزیز و هنرمندم خانم هما میوانی برای همراهی در نمونه خوانی، آقای حسن نیکبخت مدیر محترم حروفچینی گنجینه و همکارانشان، و ناشر ارجمند جناب آقای علی اصغر علمی که سالهاست مجذانه کمر همت به حمایت از نقد شعر و ادبیات معاصر و چاپ کتابهای سودمند در زمینه فرهنگ و ادب پارسی بسته‌اند، سپاسگزارم. همچنین لازم است از جناب آقای دکتر مهدی فیروزیان، استاد محترم دانشگاه تهران، سپاسگزاری کنم که ضمن نگارش مقاله‌ای برای چاپ در این کتاب، کتابشناسی فروغ فرخزاد را نیز از میان کارهای تحقیقی خود در اختیار من قرار دادند. درباره کتابشناسی افزودن این توضیح ضروری است: مجموعه اشعار فروغ یا دفترهای شعر او بارها و بارها به دست ناشران گوناگون منتشر شده همچنین سروده‌ها و گفته‌های پراکنده او به کرات در مجلات و روزنامه‌های نیم قرن اخیر چاپ شده؛ اما ذکر همه این موارد سودی نخواهد داشت و یادکرد از آنها تنها به افزونی شمار صفحات کتابشناسی و دیریاب شدن مطالب مفید در میان نشانی‌های بی‌فایده اما پرشمار کتابشناسی می‌انجامد. از این رو در کتابشناسی فروغ به ذکر مطالبی پرداخته شده که راجع به شعر و زندگی فروغ نوشته شده‌اند. همچنین تنها چند چاپ از دفترهای شعر فروغ که به دلایلی مانند دوزبانه بودن یا ضمیمه شدن یادداشت و نقد به شعرها و ... متفاوت از

چاپ‌های عادی دفترهای شعر او هستند، قابل معرفی دانسته شده‌اند. ضمناً به جرأت می‌توان گفت هیچ کتابی در زمینه بررسی شعر نیمایی نوشته نشده است که در صفحاتی از آن یادی از فروغ نشده باشد، لذا بیشتر به ذکر مواردی پرداخته شده که مستقلاً راجع به فروغ نوشته شده‌اند یا دارای فصلی مجزاً درباره او هستند.

امیدوارم این تلاش کوچک، نتیجه مورد انتظار را، که آسان‌تر ساختن راه شناخت فروغ فرخزاد است، در پی داشته باشد.

فریبا یوسفی

۲۹ آذر ۱۳۹۳ - تهران

سالشمار

نام پدر: [سرهنک] محمد فرخزاد.

نام مادر: توران وزیری تبار.

۱۳۱۳، ۱۵ دی: تولد در تهران، امیریه، کوچه خادم آزاد.

۱۳۱۹-۱۳۲۵: دوران کودکی و تحصیلات ابتدایی.

۱۳۲۵، مهر: آغاز تحصیلات متوسطه در دبیرستان خسرو خاور
(سه سال)

۱۳۲۶: سرودن غزل‌های عاشقانه [که از ترس پدر پاره
می‌شود]

۱۳۲۷: ازدواج مجدد پدر و تأثیر منفی این مسئله بر روحیه
فروغ.

۱۳۲۸: ورود به هنرستان بانوان «کمال‌الملک». آموزش نقاشی
و خیاطی زیر نظر علی اصغر پتگر، مهدی کاتوزیان،
بهجت صدر.

۱۳۲۹، ۲۳ شهریور: ازدواج با پرویز شاپور (نوه خاله مادر فروغ و همسایه

آنان)، علی‌رغم مخالفت‌های خانواده؛ و نقل مکان به اهواز و بعد آبادان همراه همسرش.

اختلاف با پرویز شاپور و بازگشت به خانه پدری در ۱۳۳۰:

تهران. چاپ نخستین شعر فروغ با نام «گناه» در مجله روشنفکر توسط فریدون مشیری و اعتراض‌های بسیار نسبت به چاپ این شعر. رفتن از خانه پدری و اجاره اتاقی در خیابان شاه پس از مخالفت پدرش با چاپ شعر «گناه». برگشتن به خانه شوهرش.

۱۳۳۱، اردی‌بهشت: انتشار چاپ نخست اسیر. تولد پسرش کامیار در ۲۹ خرداد. شدت گرفتن اختلافات با همسرش.

بازگشت به تهران همراه همسرش. ۱۳۳۲:

۱۳۳۳، ۱۲ دی: چاپ شعر «به خواهرانم» (درباره زنان و آزادی زنان) در مجله امید ایران، شماره ۳۱؛ آشنایی با نادر نادرپور در اواخر اسفندماه همین سال.

۱۳۳۴، ۱۷ آبان: طلاق از پرویز شاپور. همسرش حق قانونی نگهداری بچه را به عهده می‌گیرد.

سه ماه زندگی در خانه طوسی حائری همراه او. بازگشت به خانه پدری. نوشتن ۴ داستان کوتاه با اسم مستعار در نشریات؛ چاپ دوم اسیر با مقدمه شجاع‌الدین شفا، امیرکبیر؛ چاپ زیباترین اشعار فروغ فرخزاد، تهران، آرمان؛ چاپ یاورقی شکوفه‌های کبود از ناصر خدایار در مجله روشنفکر و در پی آن بستری شدن چند روزه فروغ در

بیمارستان روانی، روابط صمیمانه با نادرپور.

۱۳۳۵، بهار:

چند روز تمرین برای اجرای نمایش عروسی خون به ترجمه و کارگردانی احمد شاملو در کنار نادرپور و لعبت والا و طوسی حائری که کار نیمه تمام می ماند؛ منتشر شدن دیوار با گنجاندن شعر «گناه» در آن و تقدیم کتاب به پرویز شاپور. سفر فروغ به ایتالیا (رم) در پانزدهم تیر ماه همین سال و اقامت هفت ماهه در آنجا. مشارکت در دوبله به زبان فارسی زیر نظر آلکس آقابابایان در ایتالیا. سپس در دوم دی ماه به مونیخ نزد برادر بزرگترش (امیرمسعود) می رود.

۱۳۳۶:

ترجمه مجموعه ای از شعرهای آلمانی به همراه برادرش امیرمسعود که در سال ۱۳۳۷ به چاپ می رسد؛ بازگشت به ایران در نیمه مرداد ماه و اجاره کردن اتاقی در تهران؛ چاپ «خاطرات سفر اروپا» در مجله فردوسی در مهر و آبان شماره های ۳۱۳-۳۲۰ که پس از هشت قسمت ناتمام می ماند. در سوم دی ماه همین سال داستان کوتاه «بی تفاوت» را در مجله فردوسی شماره ۳۲۵:۱۴ و ۳۲ و نیز در دهم دی داستان کوتاه «کابوس» را در همین مجله شماره ۳۲۶:۱۴ و ۴۱ به چاپ می رساند.

۱۳۳۷:

انتشار عصیان، تهران، امیرکبیر؛ آشنایی با ابراهیم گلستان در شهریورماه و استخدام در سازمان فیلم

گلستان با عنوان «گلستان فیلم» واقع در خیابان اراک به عنوان منشی؛ و سپس فراگیری تدوین فیلم از ابراهیم گلستان.

۱۳۳۸، تابستان: سفر فروغ و صمد پورکمالی به اروپا با هزینه «گلستان فیلم» برای گذراندن یک دوره کارآموزی حرفه‌ای ۹ ماهه در انگلستان - هلند (کارخانه فیلیس) و آلمان (کارخانه آرنولد ریختر، سازنده آریفلکس) برای کارهای صدابرداری و تعمیر دستگاه‌ها. فروغ پس از دو ماه و زودتر از موعد مقرر از انگلستان به تهران باز می‌گردد؛ همکاری در تدوین فیلم مستند «یک آتش» و مشارکت در صداسازی برای فیلم؛ و نیز آغاز مشارکت در کارگردانی و تدوین مجموعه مستند شش قسمتی «چشم‌انداز» به تهیه‌کنندگی ابراهیم گلستان که تولید آن تا دو سال بعد ادامه می‌یابد.

۱۳۳۹:

سفر به خوزستان به همراه ابراهیم گلستان برای ساخت آب و گرما از مجموعه چشم‌انداز ششم گلستان؛ بازی در دو نمایش به کارگردانی شاهین سرکیسیان که در مرحله تمرین نیمه تمام ماند (مرغ دریایی اثر آنتوان چخوف و کسب و کار میسز وارن اثر برنارد شاو)

۱۳۴۰:

تهیه یک فیلم تبلیغاتی یک دقیقه‌ای برای صفحه نیازمندی‌های روزنامه کیهان و نیز تهیه یک فیلم کوتاه تبلیغاتی برای کارخانه روغن پارس؛ بازی در فیلم

کوتاه «خواستگاری» به کارگردانی ابراهیم گلستان و در کنار پرویز داریوش، طوسی حائری، هایده تقوی به سفارش مؤسسه ملی فیلم کانادا؛ اعزام مجدد به انگلستان از طرف ابراهیم گلستان برای آموزش سینما در دوره‌ای کوتاه مدت؛ گویندگی در فیلم «مهر هفتم» (اینگمار برگمان) به مدیریت دوبلاژ پرویز بهرام؛ چاپ دوم دیوار، امیرکبیر، تهران؛ خودکشی ناموفق فروغ.

:۱۳۴۱

بازی در فیلم ناتمام «دریا» اولین فیلم بلند ابراهیم گلستان بر اساس داستان «چرا دریا توفانی شده بود؟» از صادق چوبک؛ مشارکت در ساخت فیلم مستند «موج و مرجان و خارا» به کارگردانی آلن بندری و تهیه کنندگی ابراهیم گلستان؛ سفر فروغ به تبریز برای تهیه یک فیلم خبری از جذام خانه بابا باغی در تابستان و سفر مجدد فروغ به تبریز به همراه سه نفر دیگر به مدت ۱۲ روز و کارگردانی فیلم «خانه سیاه است» با شرکت جذامیان آنجا در مهرماه همان سال و همراه آوردن حسین منصوری از جذام خانه و به عهده گرفتن سرپرستی او؛ همکاری با شاهین سرکیسیان در برگردان نمایشنامه ژان مقدس اثر برنارد شاو که ناتمام ماند؛ تهیه یک فیلم یک دقیقه‌ای رنگی درباره نحوه تهیه یک روزنامه برای روزنامه کیهان؛ نمایش فیلم

«خانه سیاه است» در ۳۰ بهمن در کانون فیلم.

تمرین نمایشنامه «شش شخصیت در جستجوی

نویسنده»، اثر لوئیجی پیراندلو به کارگردانی پری

صابری در دی ماه؛ انتشار چاپ سوم/اسیر؛ پذیرفته

شدن «خانه سیاه است» در جشنواره کن فرانسه و

حذف فیلم به دلیل انصراف ابراهیم گلستان؛ خودکشی

نافرجام با خوردن قرص؛ انتشار تولدی دیگر در اسفند

ماه و تقدیم آن به ابراهیم گلستان.

سفر به آلمان برای شرکت در فستیوال فیلم اوپرهاوزن

۱۳۴۳:

(خانه سیاه است برنده جایزه بهترین فیلم می شود)؛

انتشار برگزیده اشعار فروغ به انتخاب خودش

به صورت همزمان توسط انتشارات مروارید و سازمان

کتابهای جیبی؛ نوشتن فیلمنامه ای درباره موقعیت

زن ایرانی؛ بازی در فیلم «خشت و آینه» به کارگردانی

ابراهیم گلستان؛ انتخاب بهترین شعرهای معاصر برای

کتابی که سال ۱۳۴۷ با افزودن شعرهای یدالله

روایبی، فرخ تمیمی و محمد حقوقی توسط ناشر

(مروارید) به نام از نیما تا بعد منتشر می شود.

سفر فروغ به ایتالیا و فرانسه؛ مشارکت در تدوین فیلم

۱۳۴۴:

مستند «خرمن و بذر» به کارگردانی ابراهیم گلستان؛

تصادف در راه شمال و زخمی شدن همسفر او (ابراهیم

گلستان)؛ به شعر برگرداندن بخش های منظوم دو

نمایشنامه به ترجمه حمید سمندریان: دایره گچی
قفقازی اثر برتولت برشت و ازدواج آقای
می سی سی پی اثر فردریک دورنمات؛ خودکشی
نافرجام با خوردن قرص؛ سفر برناردو برتولوچی
به ایران و دیدار با فروغ و ابراهیم گلستان؛ انتشار شعر
«ایمان بیاوریم به آغاز فصل سرد» در مجله آرش، آبان
ماه.

سفر چهار ماهه به ایتالیا (شهر یزارو) برای شرکت در
دومین فستیوال فیلم مؤلف؛ تصادف رانندگی فروغ در
جاده دروس - قلهمک در ۲۴ بهمن ماه همین سال که
منجر به مرگ او شد.

۱۳۴۵، بهار: